

J. PALIONIS

KAS TAISĖ KAI KURIAS B. VILENTO EVANGELIJAS?

Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Senųjų spaudinių skyriuje yra laikomas 1579 m. Baltramiejaus Vileto „Evangelijų bei epistolų“ (=EE) originalo egzempliorius (L_R 1387), anksčiau priklausęs Kauno diecezinei kunigų seminarijai. Šiame egzemplioriuje, išrašant drauge su Vileto „Enchiridionu“ (1579), trys evangelijos, pradedant aštuonioliktąja, būtent: „Dominica a nativitate Christi“ (Luk. II), (p. 26–27)¹ „In die circuncisionis Domini“ (Luk. II), „In die epiphaniae“ (Iz. laiškas – LX), „In die epiphaniae“ (Mat. II) nežinomo asmens kalbos ir rašybos atžvilgiu yra gerokai taisytos (juodu, dabar jau kiek išblukusiu rašalu). Taisymai akivaizdžiai rodo, kad taisytojas buvo rytų aukštaitis, stengęsis pritaikyti tų evangelijų kalbą savo krašto žmonėms.

Taisytojo pastangas rytietinti Vileto šiaurės vakarų aukštaičių lytis atspindi tokie pavyzdžiai: a) praep. *ant* 26→*unt*, praet. 3 *issiganda* 29→*issigunda*, g. sg. m. *Benkla* 26→*žinkla*, b) a.sg.m. *auxa* 30→*auxu*, *sapna* 30→*sapnu*, a.sg.f. *kurę* 30→*kuriu*, *βine* 30→*βiniu*..., n.pl. *pūlę* 30→*pūly*, *ischklausę* 30→*ischklausi*, a. sg. f. *βwaizde* 30→*žwayzdy*, s. sg. *tawęs* 30→*tawis*..., c) i.sg.f. *su Marye motina* 30→*su Maryu motinu*, d) in.sg.m. *yeme* 27→*iamy*, *vschtekieghime* 30→*vštekieghimy*, c) praet. 3 *auga* 27→*augo*, *buwa* 27→*buwo*, *regeia* 30→*regeio*, *sugriβa* 27→*sugrižo*, g. sg. *sawa*→*sawo*, *tawa* 26→*tawo*, *Baβnicias* 27→*Baβ'nicios*²..., e) praep. *tarp* 29→*terp*, f) n.sg.f. *naschlie* 27→*našle*, g.sg.f. *Saules* 29, 30→*Saules*, g) *ataiome Garbinti ghi* 29→*ataiome Garbintu ghi* [prir.: *kloniotus iam*].

Jau iš čia pateiktų pavyzdžių galima pastebėti, kad taisytojui rūpėjo ne tikrai surytietinti EE kalbą, bet ir priderinti prie Lietuvoje vartotos taisomųjų tekstų rašybą, ypač raidyną. Todėl jis gana nuosekliai braukinėjo triženkli *sch*, kurio vietoj įrašydavo dviženklį *β* [š] arba vienženklį *β*, *ǰ* [Ž], braukinėjo taip pat dviženklį *gh* [j], kuri, kaip ir *y*, EE kartais vartotą joto reikšme, keisdavo trumpuoju *i*,

¹ Originale puslapiai nenumeruoti, čia ir toliau nurodomas bibliotekininkų pieštuku pažymėtas puslapio numeris. Be to, čia ir kitur pateikiami lotyniški evangelijų pavadinimai pagal Vileto „Evangelijas bei epistolas“ (1579).

² Tokiose lytyse raide *o* veikiausiai buvo žymimas rytietiškas [â].

prirašydavo (dažniausiai viršuj) lenkiškąjį diakritinį / kietajam žymėti. Tačiau taisytojas, taisydamas rašybos, kartais ir kalbos, dalykus, ne visada būdavo atidus: palikdavo ir nepataisęs vieną kitą atvejį (pvz., pasitaiko lyčių be prirašyto / kietumo atveju, lyčių su nepakeistu galūnės -ę ir kt.).

Latvių kalbininkas Alvilas Augstkalnis (Augstkalns) šiuos taisymus siejo su Konstantinu Sirvydu (1579?–1631): „Lajobumi valodas ziņa pilnigi saskan ar Sirvīdu“³, – rašė jis. Tačiau specialiai jis sugretino tikrai keletą Vilento teksto posakių, paimtų iš „Dominica a nativitate Christi“ evangelijos, su atitinkamai Sirvydo ir taisytojo posakiais ir tenkinosi konstatavimu, kad šis pastarasis „ir pratis Sirvīda valodu un labojis pats brīvi“⁴.

Apsiribojęs tikrai kelių posakių gretinimu ir nesileisdamas į detalesnę anoniminio taisytojo teksto lyginimą su kitais rytietiškais XVII a. evangelijų tekstais, Augstkalnis, žinoma, negalėjo nieko konkrečiau pasakyti ir apie tą taisytoją (beje, jis nė nebuvo užsibrėžęs tokio uždavinio: jam rūpėjo lingvistiškai ištirti šio straipsnio pradžioje minėto B. Vilento „Enchiridiono“ egzemplioriaus gale nežinomo autoriaus ranka įrašytą tekstą „Powszedna spawiednes“ – verstą iš lenkų kalbos). Dabar, nuodugniau palyginus minėtų keturių evangelijų taisytuosius tekstus ne tik su Sirvydo „Punktų sakymų“ (= PS), bet ir su Jono Jaknavičiaus 1647 ir 1674 m. „Ewangelie polskie y litewskie“ (=EP¹, EP²) atitinkamais tekstais, galima šį tą ir konkrečiau spręsti apie tų Vilento evangelijų taisytoją.

Visų pirma lyginimas parodė, kad tie taisymai negalėjo būti Sirvydo rankos darbas: jo PS įdėtas tik vienos iš taisytų evangelijų („Dominica a nativitate...“) tekstas, be to, šis tekstas yra artimesnis Jaknavičiaus, o ne anoniminio taisytojo variantui (TT), plg.:

1) ANuo metu: Jozafas ir Maria motina Jezaus, stebeios tiems dayktams...
PSI, 163

ANuo metu: Jozaphas ir Maria motina Jezaus stebeios tiems dayktams...
EP¹ 14

Tewas ir motina stebeiosi tiems daiktams TT

2) A kad izpilde wis pagal istatimo wießpaties... PSI 163

A kad izpilde wis pagal zokano wießpaties EP¹ 16

Akad pabaygie wis / pagal Zokana Wieszpaties TT

Šitoks Sirvydo ir Jaknavičiaus tekstų artimumas (bemaž tapatumas) yra visiškai suprantamas, ypač turint galvoj dabar, rodos, niekieno neginčijamą nuomonę dėl to, kad Jaknavičius vertęs Sirvydo „Punktams sakymų“ evangelijas⁵. Atski-

³ Augstkalns A. Jaunu vecleišu teksts // APh IV, K., 1933. P. 109.

⁴ Ten pat.

⁵ Biržiška Vac. Aleksandrynas I. Čikaga, 1960. P. 276.

rų kalbos ir rašybos lyčių nesutapimas gali būti paaiškinamas tuo, kad Sirvydas, dėdamas į savo „Punktus sakymų“ Jaknavičiaus verstas evangelijas, kiek taisė tų evangelijų tekstus⁶ (pvz., ir *Zokono* keitimas *įstatymu* čia nurodytame 2-ame pavyzdyje veikiausiai yra Sirvydui būdingo polinkio gryninti savo raštų kalbą atspindys).

Nesant pagrindo Vilento evangelijų taisymų priskirti Sirvydui, belieka manyti, kad tie taisymai buvo padaryti arba jau minėto Jaknavičiaus, arba kokio nors nežinomo XVI a. pab. – XVII a. pirmosios pusės autoriaus. Palyginus EE taisytus tekstus su atitinkamais 1647 m. evangelijų tekstais, nesunku įtarti Jaknavičių buvus EE taisytoją, nes daugeliu atvejų tie tekstai pažodžiui sutampa, plg. evangeliją „In die epiphaniae“:

TT, EE 29 – 30

Kad vągime Jezus Bethleem Judos dienose Heroda Karalaus / Sitai išmintingi [pršt.: atai] nūg vsątekieimo Saulės ing Jerusalem / bilodami / Kur jra kursai vągime Karalus židu? Neša regeiome žwayzdy iō vβtekieghimy Saulės / ir ataiome kloniotus iam. A išgirdis Herodas Karalus / issigunda / ir wissa Jerūsalia su yū. Jr surinkis wissus Wirusius kunigus ir mokitus [pršt.: Žmoniu] dasižinodineio nūg yiu / Kur tureia Chrystus vβgimti. A anis yamui tare Bethleemi Judos?

Nes teip jra paraschit per Pranašu / Jr tu Bethleem Ziame Judos / nieku būdu ne essi mažiausia terp Kunigaigscziu Judos / Nes iš tawis išeis Kunigaigschtis / kursai waldžios Zmonemis mano Jsraelo. Tada Herodas pawadinis slaptemis ischmintinguiu / pilnai kļau-

EP¹ 17 – 19

KAD vągime JEžus Bethleeme Judos dienose Herodo Karalaus: sitay išmintingi **nuog** vątekieimo saulės atai **Jerozolymán** bilodami. Kur ira / kursai gime karalus Zydu? Nes regieime žwayzdy io vnt vątekieimo saulės ir ataiom **pokloniotis** iam.

A išgirdis **karalus Herodas nusimine** (isigunda) ir wisa Jerosolima su iuo. Jr surinkis wissus wiriausius **Kunigus** ir **daktarus** žmoniu dasižinodineio **nuog** iu / kur tureio Chrystus vągimt? A anis **tare iam**. Bethleeme Judos.

Nes teip ira parašita per pranašu / Jr tu Bethleem žiame Judos / nieku budu ne essi mažiausia terp **kunigayksčiu** Judos / nes iš tawis išeys **kunigaykštis** / kursai waldžios žmonemis mano Jzraela.

Tadu Herodas páwadinis slaptemis **įšmintingus pilniei** kļauses nuog iu

⁶ Zinkevičius Z. Dėl K. Sirvydo „Punktų sakymų“ genezės ir kalbos // Baltistica. 1971. T. 7(2). P. 154.

sesi nuog iu klausesi meto Zwayždes, kuri iemus passirode? Jr siusdamas yūs ing Bethleem / bi-loia / Eikite / ir pilniai klauskitesi ape berneli / á kad rasite / dũkite man Biniu / idant ir asch atais / pasikloniacia iam.

A anis ischklausi karalaus / nueio. Jr šitai / Bwaisde / kuriu regeio vsz-tekieghimi Saules eia pirma yũ / net ataius / stoios vnt aukšto / kur buwo bernelis. A. ischwidę Bwaisdy / džiaugiesi džiauksmu didžiu labai / Jr jeghi namuosu / rada berneli su Maryu motinu iô / ir pũly dawe yamui garbu. Jr atweri skarbus [viršuj išbr.: izdu] sawo / afierawoio yamui downas / auxu / kodilu / ir myrrhu. Jr atsakimo iemy per sapnu / idant nesugrištu Herodopi. kitu kielu sugrižo ing Bali sawo.

Tiek iš šios vienos, tiek iš kitų evangelijų tekstų lyginimo matyti, kad, be dažno jų pažodinio sutapimo, vis dėlto esama ne visai mažai juose ir rašybos, fonetikos, morfologijos, žodžių darybos, sintaksės, leksikos bei frazeologijos skirtumų (EP¹ tekste čia jos išryškintos pusjuodžiu šriftu).

Iš rašybos skirtumų krinta į akis TT būdingas raidės ž vartojimas vietoj EP¹ ž (plg.: praet. 3 *vžgime* TT ir *vžgime* EP¹, a.sg.f. *žwayždy* TT ir *žwayždy* EP¹, n.sg.f. *maziausia* TT ir *mažiausia* EP¹...)⁷, iš fonetikos – lytys su nenumestais trumpaisiais galūnės balsiais -i, -e (plg.: *vžgimti* TT ir *vžgimt* EP¹, praet. 3 *klausesi* TT ir *klauses* EP¹, *stiprinose* TT ir *stiprinos* EP¹, praet. 1 pl. *ataiome* TT ir *ataiom* EP¹...), iš morfologijos bei žodžių darybos – lytys su skirtingais priešdėliais, skirtingomis priesagomis ir galūnėmis (plg.: n.pl. *jeghi* TT ir *inei* EP¹, d.sg. *yamui* TT ir *iam* EP¹, n.sg.f. *pranasze* TT ir *Pranašine* EP¹, a.pl. *septinis* TT ir *septinelis* EP¹, conj. *idant* TT ir *adunt* EP¹, iš sintaksės – skirtingos konstrukcijos, skirtinga žodžių

⁷ Šitokios vartosenos atvejų TT galėjo atsirasti ir dėl neapsižiūrėjimo (užmiršus pridėti diakritinį akūto ženklą), ypač tuomet, kai ž raide buvo keičiamas EE digrafas *ŝ* nubraukiant pirmąjį jo komponentą.

meto žwaiždes / kuri iemus pasirode. Jr siusdamas iuos ing Bethleem tare. Eykite aklauskites gierai ape Berneli / a kad rasite / duokite mañ žinu / adunt ir aš atais pasikloniočia iam.

kurie izklausi karalaus nueio. A šitai žwayžde / kuriu buvo izwidi vnt vžtekieimo saules / eio pirmiu / net ataius stoios vnt wietos / kur buwo bernelis. A izwidi žwayždy džiaugies džiauksmu labai didžiu. Jrinei namu/osnadero berneli su Mariu motinu io / puoly poklonioios iam / ir atweri skarbus sawo / afierowoio iam downas / auxu / kadilu ir myrrhu. A iemy atsakimu Sapny / adunt ne sugrištu Hedorop / kitu kielu sugrižo ing Bali sawo.

tvarka (plg.: *vštekieghimy Saules TT* ir *vnt vštekieimo saules EP¹*, *Jr atsakimo iemy per sapnu TT* ir *A iemy atsakimu sapne EP¹*, *A ißgirdis Herodas Karalus TT* ir *A ißgirdis karalus Herodas EP¹*), iš leksikos – skirtingų šaknų žodžiai (plg.: praet. *3 biloia TT* ir *tare EP¹*, *pabaygie TT* ir *ißpilde EP¹*, a. pl. *mokitus TT* ir *daktarus EE¹*, g.sg. *aukßto TT* ir *wietos EP¹*, adv. *pilniai TT* ir *gierai EP¹*...). Pasitaiko šiek tiek ir frazeologizmų arba, tiksliau sakant, tekstinių skirtybių (pvz., EP¹ dvi pirmosios evangelijos prasideda trafaretišku žodžių junginiu *Anuo metu*, o TT, kaip ir EE, šio junginio nėra; trečiosios, čia pateiktos evangelijos TT posakio *ir dūly dawe yamui garbu* vietoj EP¹ randamas *ir puoly pokloniosios iam* ir kt.).

Čia pateiktos toli gražu ne visos TT ir EP¹ rašybos ir kalbos skirtybės. Tačiau ir pateiktųjų, rodos, pakanka tam, kad būtų galima suabejoti dėl Jaknavičiaus rankos dalyvavimo taisytose EE evangelijose. Priskirti pastarajam Vilento evangelijų taisymus būtų galima tik tuomet, jeigu manytume, kad P. Alegambės, N. Sotvelio ir kt. jėzuitų bibliografų minimos Jaknavičiaus 1637 m. evangelijos („*Euangelia aucta in vsum Contionatorum*“) tiek kalbos, tiek teksto atžvilgiu gerokai skyrėsi nuo 1647 m. leidimo. Bet tuo nelengva patikėti, nes, sakysim, 1674 m. tų evangelijų leidimas, pasirodęs po Jaknavičiaus mirties (1668 m.) ir parengtas spaudai, be abejonės, kito žmogaus, nei kalba, nei tekstu ryškiau nesiskiria nuo 1647 m. leidimo (pvz., evangelijos „*Dominica a nativitate Christi*“ 1674 m. variantas skiriasi tik tuo, kad jame labai dažnai vartojamas *á* rašmuo, nusižiūrėtas iš lenkų raidyno, be to, kad jame vietoj 1647 m. leidimo lyčių *ape*, *áßtuoniomis*, *septinelis* randamos *ápie*, *áßtuoniams*, *septineris*).

Tad kas gi dar, be Jaknavičiaus, galėjo taisyti Vilento evangelijas Lietuvoje XVI a. pab. ar XVII a. pirmoje pusėje? Į šį klausimą nelengva atsakyti, bet pasamprotauti dėl jo yra tam tikrų duomenų.

Savo puikioje monografijoje apie M. Dauką J. Lebedys rašė, kad jam Kauno miesto archyve pavykę rasti 1635.X.11 sudarytą Krakių bažnyčios inventorių, kuriame tarp kitų bažnytinių knygų buvusi paminėta (be autoriaus ir išleidimo datos) ir maža lenkiškų ir lietuviškų evangelijų knygelė – „*Euangelia Polskie y Litewskie male*“⁸. Šią knygelę, monografijos autoriaus nuomone, buvo parengęs ne Jaknavičius, nes priešingu atveju jėzuitų bibliografai būtų šalia papildyto („*aucta*“) 1637 m. leidimo suminėję ir trumpąjį. Be to, J. Lebedys manė, kad ta knygelė buvusi išleista ne 1635 m., o „žymiai anksčiau“ ir „gal net kelis kartus prieš tai“ buvusi perspausdinta⁹.

Visa tai turint galvoje, galima įtarti Vilento evangelijų taisytoją buvus kaip tik tos mažos lenkiškų ir lietuviškų evangelijų knygelės anoniminių autorių. Tokiu at-

⁸ Lebedys J. Mikalojus Dauka. V., 1963. P. 365.

⁹ Ten pat. P. 365–366.

veju TT ir EP¹ tekstų dažnas pažodinis sutapimas galėtų būti aiškinamas tuo, kad Jaknavičius, rengdamas spaudai 1637 m. evangelijų leidimą, nusirašė tos knygelės evangelijas ir jas papildė naujomis, savo paties išverstomis. Nusirašydamas jis, žinoma, šį tą galėjo ir pagedaguoti, pakoreguoti. Šitaip aiškinant būtų suprantamas ir tas žodelis *aucta*, įrašytas bibliografų minimo 1637 m. leidimo pavadinime. Tačiau, šiaip ar taip, galutinai čia ką tikra spręsti sunku.

A. Augstkalnis anksčiau minėtame straipsnyje yra atkreipęs dėmesį ir į Vilniaus universiteto bibliotekoje esančios Vilento raštų egzemplioriaus odinio viršelio vidinės (kairės) pusės viršutiniame kampe įrašytą datą *Anno Dm 1610* (dabar dėl šblukusio rašalo sunkiai įžiūrimą) ir sunkiai įskaitomus įrašus tos pačios viršelio pusės viduryje: *grzegory [...]* *rzego* (pastaroji forma įrašyta pirmosios apačioje ir, mano akimis, dar gali būti šifruojama kaip [...]) *gorzego*). A. Augstkalnio nuomone, šie įrašai esą tos pačios rankos kaip ir kalbamųjų Vilento evangelijų taisymai ir juose atsispindi knygos savininko vardo lenkiška forma¹⁰. Jeigu iš tikrųjų būtų taip (tai galbūt galėtų nustatyti speciali rašysenos ekspertizė), tada reikėtų manyti, kad tos evangelijos buvo taisytos po 1610 m. Tam neprieštarauja ir kitas Enchiridiono titulinio puslapio viršuje vos vos per padidinamąjį stiklą įžiūrimas (A. Augstkalnio nepaminėtas) įrašas, kurio dalį sudaro, rodos, raidės AD ir neabejotina data **1613**. Taigi visos šitos datos duoda pagrindą Vilento evangelijų taisymus datuoti XVII a. pirmaisiais dešimtmečiais, be to, evangelijų taisytoją sieti su J. Lebedžio minimos knygelės anoniminiu autoriumi. O kad be Jaknavičiaus podaukšiniu laikotarpiu iš rytų aukštaičių galėjo rasti ir daugiau katalikų dvasininkų, suskatusių rūpintis bažnytinei praktikai labai reikalingų lietuviškų evangelijų tekstų leidimu, tuo abejoti netenka: specialiai šiam kraštui tada gerai lietuviškai mokančius kunigus rengė 1582 m. Vilniuje įsteigta diecezinė kunigų seminarija, be to, vienas kitas iš šio krašto galėjo rasti ir Vilniaus akademijoje. Kaip žinoma, toje seminarijoje galėjo mokytis tikrai lietuviai arba gerai mokantys lietuvių kalbą kitų tautybių žmonės¹¹. Klierikai netgi turėjo prisiekti, kad, baigę seminariją, dirbsią Vilniaus vyskupijoje ir neieškosią darbo kitose vyskupijose¹². Galimas daiktas, kad seminarijos (jeigu ne akademijos) auklėtinis buvo ir iš rytinių dzūkų kilęs anoniminio 1605 m. katekizmo autorius, tačiau su juo sieti Vilento evangelijų taisytoją neleidžia kalbos tam tikros ypatybės (1605 m. katekizme reguliariai vartojamas jungtukas *e*, būtojo laiko 3 a. forma *buo*, o taisytojas vartojo *a*, *buwo*, be to, taisytame tekste nėra aiškių dzūkavimo pavyzdžių: lytys su *c*, *dz* vietoj *ć*, *dź* pasitaiko dažniausiai ten, kur jos yra ir Vilento spausdintame tekste).

¹⁰ Augstkalnis A. Cit. veik. 9.109.

¹¹ Piechnik L. Dzieje Akademii Wilenskiej II. Rzym 198. P. 249.

¹² Ten pat.

Nesileisdami į tolimesnius samprotavimus dėl Vilento evangelijų taisytojo ir visiškai nepaneigdami hipotezės dėl taisyčių priskyrimo Jaknavičiaus rankai, vis dėlto labiau esame linkę manyti, kad tuos taisyčius bus atlikęs kitas, mums nežinomas asmuo (galbūt J. Lebedžio minimos mažos evangelijų knygelės sudarytojas) apie 1610–1620 m. Šitokią nuomonę, be jau minėtų argumentų (bibliografų nurodytame 1637 m. evangelijų pavadinime esančio pasakymo „Euangelia aucta“, 1610 ir 1613 m. datų įrašų), remia dar tai, kad anoniminis taisytojas pradėjo taisyti Vilento evangelijas ne nuo pradžios, o nuo 18-osios evangelijos, taigi, matyt, turėjo tikslą parengti mažą, bažnytinei praktikai reikalingiausių evangelijų (skaitomų sekmadieniais ir per didžiąsias šventes) rinkinį. Priešingu atveju tas anoniminis taisytojas būtų pradėjęs Vilento evangelijas taisyti nuo pat pradžios. 1647 m. Jaknavičiaus leidime prieš taisytasias evangelijas yra 7 evangelijos.

Svarstant Vilento evangelijų taisytojo problemą, iškyla ir dar vienas klausimas – kodėl tas anoniminis taisytojas, pataisinęs 3 evangelijas, liovėsi taisyti kitas. Veikiausiai šitaip pasielgti jį vertė praktiniai sumetimai: betaisydamas, berytiecindamas vakarietiškas evangelijas, jis įsitikino, kad lengviau iš naujo versti jas negu taisyti išverstas kitos tarmės pagrindu ir laikantis kitokių rašomosios kalbos tradicijų.